Jak nerůst v audiovizi

Přemysl Martinek

esej	12 min

Udržitelný rozvoj v oblasti audiovize se neobejde bez diskuze o směřování veřejné podpory. Jak se dá v sektoru nerůst a jak „ekologizace“ filmové produkce souvisí s prekarizací práce?

Jestliže klimatická krize vedla v posledních letech ke změnám ve společnosti, probíhající politická krize nastartovaná epidemií a živená nečekaným a devastujícím válečným konfliktem na Ukrajině žene společnost do spirály inflace a nevyzpytatelnosti. Po letech relativního klidu přichází doba nejistoty. Zdá se, že v mnoha aspektech ekonomického a politického života dosahujeme limitů, které jsme dlouho odmítali brát na zřetel. To vše dopadne radikálně i na filmový průmysl, který zatím držel standardy konjunktury. Ať už to bude díky změnám návyků chudnoucích mas, které mu v letech před pandemií zajišťovaly příjmy ze vstupného do kin, nebo zvyšujícím se nákladům produkce, které postihnou celý segment. Filmový průmysl je navíc o to zranitelnější, že je velmi úzce navázán na grantovou kulturní politiku, která bude jen těžko tváří v tvář rostoucím výdajům na školství, zdravotnictví apod. držet krok s inflací a navyšovat dostupné alokace v grantových výzvách napříč evropskými, republikovými i lokálními institucemi. Když se podíváme na celý výrobní řetězec, vidíme, že problém bude již na vstupu – tedy u produkce audiovizuálních děl. Zásadněji však postihne výstup – jejich uvádění, což může systém destabilizovat dlouhodobě. Co však může postihnout nejvíc, je prostor svobodné filmové tvorby, který vnímáme jako vrcholový segment celého audiovizuálního průmyslu. A právě proto stojí za to promyslet, jak můžeme audiovizi zásadně proměnit, aby se na nové prostředí dokázala adaptovat a aby se zachovala v co nejvíce různorodé formě.

Nerůst jako cesta ven?

Meze dosud rostoucího průmyslu, technologického pokroku a dalších aspektů modernity jsou z pohledu filosofie i ekonomie často prezentovány jako prostor pro hledání alternativy. Dříve byly tyto meze ohledávány v kontextu myšlenky tzv. udržitelného rozvoje, na který přístup nerůstu částečně navazuje. Kromě omezení nadbytečné spotřeby i výroby a snížení jejich ekologických stop vybízí nerůst k redistribuci zdrojů, posílení komunit a místních vazeb. Nerůst odmítá HDP jako směrodatný ukazatel „kvality života“, protože jeho výpočet nezahrnuje negativní externality, tj. ekonomický zisk na úkor životního prostředí i lidí.

Také audiovizi máme ve zvyku rámovat prostřednictvím ekonomických, růstově orientovaných ukazatelů, jako je počet diváků*ček, předplatitelů*ek, akreditovaných, výše rozpočtu a nebo třeba dosahu. V minulých dvou letech po nástupu pandemie jsme si ovšem museli uvědomit, jak moc je kulturní sféra křehká. Vzhledem k chybějícímu diváctvu se najednou kulturní produkce jevila jako zbytečná. Zatímco audiovize byla jediným segmentem, který jsme mohli v lockdownech prostřednictvím internetu konzumovat, živá kultura se obrátila jen do uzavřených pracovních skupin svých autorů a na ně navázaných profesí. Začalo se zdát, že návrat do postpandemické reality bude provázet zpomalení a zkrocení nadprodukce.

Argumentace o oprávněnosti kulturních dotací je dnes více než kdy předtím postavena na pojmech jako pobídky, investice, multiplikační efekt, návratnost a taky růst malých a středních podniků atd.

Po odeznění lockdownů a ukončení specifických podmínek pro návštěvu kulturních institucí nastal pozoruhodný moment. Nashromážděné projekty musely ven, aby producenti*ky dostáli*y grantovým podmínkám. Zdvojily se divadelní sezóny, nezávislé soubory reprízovaly a premiérovaly zároveň, do kin vstupoval jeden český film za druhým a hudební promotéři doháněli zrušená turné. Právě v této atmosféře vznikal nejen na půdě brněnského HaDivadla Otevřený dopis novému ministrovi kultury. Dopis se stal manifestem propojení nerůstového diskursu tak, jak ho známe z ekonomie a environmentalismu, s kreativním průmyslem, a podepsaly ho desítky lidí působící v oblasti umění a kultury. Volá především po stabilizaci, zvolnění a opuštění ekonomické terminologie, která debatě, především té politické, o přínosech kreativních průmyslů vévodí. Argumentace o oprávněnosti kulturních dotací je totiž dnes více než kdy předtím postavena na pojmech jako pobídky, investice, multiplikační efekt, návratnost a taky růst malých a středních podniků atd. Máme se tedy od filmového průmyslu obrátit k filmové tvorbě? Jak bychom mohli nově měřit smysluplnost a výkonnost kinematografie a audiovize?

Je tvorba růst nebo nerůst?

Téma nerůstu v audiovizi nebo kinematografii zatím příliš probádané není. Jeho reflexe se omezuje primárně na vypořádávání se s klimatickou změnou prostřednictvím tzv. Planet Placement – vkládáním osvětových sdělení a odkazů do obsahu děl, nebo green filmingu[1)] – nástroji jako třídění odpadu či snižování uhlíkové stopy při tvorbě. Existuje však i studie, která jde za tato témata a snaží se najít možnosti, jak zastavit nadprodukci, kterou celosvětově spustila digitalizace filmu. Autorka Maria Antonia Velez Serna je ve svých výstupech radikální. Odkazuje k „předdigitální“ době, kdy fyzický filmový pás fungoval jako přirozená bariéra pro rychloobrátkovou distribuci. Film se prostě postupně dostal do sítě kin a několik měsíců jí procházel. To se dnes děje v řádu dnů, víkendů a maximálně týdnů. Zároveň nedostupnost audiovize mimo kina a lineární televizi umožnila vytěžit filmy daleko intenzivněji, než je tomu dnes. V obou případech jí můžeme dát za pravdu. Je skutečně alarmující, že tak finančně náročné dílo, jako je celovečerní film, má tak krátký život. Zatímco velkou část předlistopadové produkce máme stále před očima, filmy, které vznikly po roce 1989, vidíme znovu jen zřídka. Dost absurdní se dnes jeví možnost, že si na film zajdete programově do kina několikrát za sebou. Možná už jen starší generace je ještě ochotná vidět film v kině a pak na domácích obrazovkách, nebo se vracet k evergreenům, kterými nás během léta zásobuje lineární televize. Audiovize je kolem nás tolik, že můžeme jednoduchým pohybem palce sytit touhu ji sledovat stále novými a novými podněty kdekoliv a kdykoliv se nám zachce.

Pokud by se však někdo z českých distributorů nebo filmových festivalů rozhodl podobně jako HaDivadlo[2)], že v letošní sezóně nepřijde s žádnou novinkou a odehraje jen to, co už hrál, prohraje ostrý konkurenční souboj, který na trhu panuje – bez ohledu na množství veřejných prostředků, které trh konzumuje. Bude to poslední gesto, které tento soukromý podnik udělá. Nabízí se také otázka, jaký segment tedy zrušit nebo omezit. Mají se přestat natáčet komedie, nebo raději artové snímky? Vyřeší to trh, nebo omezení státní podpory, která funguje napříč evropskými zeměmi? Bude to přirozená změna, nebo si ji budeme muset naordinovat?

K nerůstu ve filmovém průmyslu nelze přistupovat jen prostřednictvím osekávání nákladů distribuce a omezování uhlíkové stopy filmových tvůrců*kyň a publika.

Dalším aspektem, který autorka zmiňuje, je budoucnost kin a sdíleného sledování filmů. I tady je radikální a říká, že kamenné instituce jsou příliš nákladné a instituci kina je třeba přestěhovat do obýváků, škol nebo hospod. Jenže kino není jen o setkávání a společném zážitku, ale také o sociálním statusu, a filmové publikum není jen publikem uměleckého filmu, ale i publikem blockbusterů, které se s obývákem asi jen tak nespokojí. No a taky je jasné, že z obýváků k tvůrcům*kyním a do produkce většinou peníze neputují, takže tenhle krok by mohl nastat pouze tehdy, kdybychom se vědomě rozhodli, že se audiovize stane amatérským koníčkem, který zasáhne jen bezprostřední okolí těch, kdo filmy tvoří. K nerůstu ve filmovém průmyslu nelze přistupovat jen prostřednictvím osekávání nákladů distribuce a omezování uhlíkové stopy filmových tvůrců*kyň a publika. Zbytečně bychom tak rezignovali na to, že zatím ještě máme dostatek disponibilních prostředků, se kterými se můžeme naučit lépe a efektivněji zacházet.

Cíle nerůstu a veřejné peníze

Důležitým motivem, který se okolo pojmu nerůst točí, je úroveň nebo spíš diferenciace diskusí, které se o ekonomice kultury vedou. V širší společenské a politické diskusi zatím stále kloužeme spíše po dialektické linii, zda kulturu vnímat jako nadstavbu, nebo základ společnosti, a zda se má proměňovat vlivem státní politiky, nebo spoléhat na přízeň trhu. Realita je taková, že funguje obojí. Vznikají komerční projekty (v audiovizi především midstreamové romantické komedie pro kina nebo celý segment televizních seriálů) a vedle toho běží paralelně segment autorské tvorby (autorská kinematografie, dokumenty, animace). Veřejná podpora přitom směřuje do všech segmentů. Podporuje se jak infrastruktura (divadla, kina, galerie, festivaly), tak tvorba obsahu. V politické diskusi se kultura občas přetřese v rámci ideologických bitev o to, kdo víc mrhá erárem a v době krize plýtvá na zbytné statky. Proč by vlastně mělo být špatně, když odbornou a politickou diskuzi o obhajobě dotací a pobídek do kultury vedeme za použití pojmů jako zhodnocení vložených prostředků (i ve vztahu k lidskému kapitálu) nebo růst kreativního průmyslu apod., jak naznačuje výše uvedený otevřený dopis? Skutečně to vytváří neúnosný tlak?

Nerůst není založen na vnějších okolnostech, ale na dobrovolném rozhodnutí. Jde o to, abychom mu našli smysluplnou cestu a zachovali to, co je v našem systému nejdůležitější.

Prostředkem k udržitelnému rozvoji nebo přímo nerůstu v oblasti audiovize, které reprezentuje konec prekarizace práce v sektoru, odeznění tlaku způsobeného nadprodukcí a „ekologizace“ výroby i uvádění, je především diskuse o směřování veřejné podpory. Je zapotřebí pečlivě promyslet, za jakých podmínek a do jakých projektů půjde. Zatím se zdá, že veřejné prostředky v kultuře jsou zde proto, aby se celý segment nezhroutil, ale možná je na čase spíše přemýšlet o tom, jak je zacílit tak, aby mu pomohly naplnit cíle, které jsou pro něj klíčové – je to především zachování svobodného prostoru tvorby, zachování a rozvoj lidských kapacit a konkurenceschopnost směrem k zahraničí, protože bez kontaktu s ním se česká audiovize a potažmo kultura neobejde. Veřejná podpora dnes do kultury nesměřuje od úřednictva nebo politické reprezentace. Ty tvoří jen administrativní rámce a vyjednávají alokace. Samo přerozdělování a koncepční práce leží na profesních organizacích. Revize stávajících grantových systémů v celé oblasti kultury (včetně dotací na provoz příspěvkových organizací) je tedy důležitým předpokladem k tomu, abychom mohli přijít s novou komplexní kulturní politikou, která přirozeně musí reflektovat jak limitované zdroje veřejných i soukromých financí, tak limitované přírodní a lidské zdroje. Politikou,

která bude znamenat konec řady souborů, týmů, institucí a akcí, které již nebude možné s danými alokacemi udržet při životě, ale bude dlouhodobým garantem pro rozvoj těch, kteří si s danými prostředky vystačí.

Česká diskuse, kterou reprezentuje výše zmíněný dopis ministrovi kultury, volá především po lepších pracovních podmínkách, které ale nerůst, reprezentovaný komunitním a sdíleným způsobem života, nemůže v této podobě ufinancovat. Volá tedy po masivní státní intervenci, jejímž motorem však musí být stabilní systém a dostupné prostředky, kterých se na všech frontách nedostává. S předcovidovými alokacemi veřejných prostředků do filmové tvorby a distribuce včetně festivalů nás nevyhnutelně postihne pokles zdrojů. Nerůst však není založen na vnějších okolnostech, ale na dobrovolném rozhodnutí. Jde o to, abychom mu našli smysluplnou cestu a zachovali to, co je v našem systému nejdůležitější – bez ohledu na to, jestli o filmu (kultuře) přemýšlíme v ekonomických nebo estetických pojmech.

Text byl publikován ve festivalové knize MFDF Ji.hlava 2021. Pro Inspirační fórum MFDF Ji.hlava přeložila Tereza Marková (AZ Translations)

Poznámky

1) Viz

2) Ze závěrečného zhodnocení divadelní sezóny, která měla podtitul nerůst, však vyplývá, že šlo jen o časově ohraničený experiment a že se divadlo v nastávající sezóně vrací k tradičnímu dramaturgickému plánování a produkční praxi. Viz